

Найзвичайнісінька баба, але її звать бабушкою, діда — дєдушкою. Бабушці — шістдесят шість, вона жлукто з жаром, від неї вогка білизна з попелом. Батько дєдушчин чумакував у Крим по сіль, тому й у дєдушки широкі суворі брови нависли, чорні — йому сімдесят, а волосся на голові, як пух з трусика для касторового капелюшка — сивий-сивий.

Дєдушка — патріярх і тепер: правнучата, внучата, діти — всі вкупі, шістдесят десятин не поділені, тридцять одібрав ревко — це так ревком, а потім прийшов виконком, а землі все-таки не повернули...

У дєдушки був і син — його Бубирець-незаможник "згріб", а потім Бубирця "згребли", і загинули обидва.

Дєдушка — патріярх, і син був би патріярх, коли б не чотирнадцятий рік: втягли в споживче товариство за скарбника і ходив уже в збірню. А синові сини вже не те: викинули хату на степ — біля шведських могил, і вже хотіли не шістдесят, а двісті шістдесят. У Харків до банку їздили, щоб дєдушка не знав.

От-от щось у Папуцячім маєтку — Папуці прізвище — от-от...

Кожного тижня правили службу в неділю — у неділю вмирав тиждень і народжувався другий. Тижні вмирали, і тижні йшли. Комусь ближче до смерти, а комусь — до народження. І так віки, коли ще й Слобожанщини не було — довго-довго.

Тижні були галасливі, криваві, буйні.

Андрія — синового сина — звабив вовчий Шкуровський загін, а Василь і досі живе вдома. Єсть такі в нас, і досі нікому не служили: ні вашим, ні нашим. І не хитрі — фортуна, кажуть. От і Василь.

Уночі розсипаються зорі і зникають у Папуцячім лісі — тепер громадський. Дєдушка ніяк не міг звикнути: як громадський? А йому наказали ще й хмизу не збирати без дозволу. Тоді він зовсім не розумів: як це? з мого лісу?

Потім узнав, що це — закон такий, а коли закон, то це є закон.

Ранком дєдушка каже бабушці:

— Доглянь-бо за хлопцями, а я, мабуть, піду.

І йде в свій не свій ліс. Він теж доглядати. Проте дєдушка — міцний дід: і тепер як візьме косу, то чорта з два вженешся за ним. Старе покоління, із тих, що до двадцятьох літ без штанів у цурки грали.

Доглядає дєдушка добре: колись застав члена виконкому — ліс рубав не по закону — було діло!

Біля Великої Шведської Могили — дєдушчин хутір (хутори, одруби, Столипін). Біля хутора Горбанькове Озеро. Добра земля. Ввечері дєдушка запрягає воли і — через ліс — невеличкий, кострубатий, недотепний, і сосни на північ хиляться. Рипить віз до Великої Шведської Могили. Пісок, пісок, а далі степи, чорноземля важка, плодюча, міцна, оранжерійна: культура...

(...І ввижається іноді, що вся Україна оранжерея — там десь, близько моря тулиться. І підпливають до неї кораблі — багато кораблів під червоний стяг...)

Рипить віз: ри-ип!

Тягнуться воли до Великої Шведської Могили.

Дєдушкa приїдє нa хутір і дивитьсy нa ярину. І тут яринa, і далі яринa. Другa яринa — свoя нє свoя. І серцє рaдіє — тількi з сумом — і зa свoю, і зa свoю нє свoю... Пишно дмєтьсy вгору яринa...

(...І Укрaїнa дмєтьсy вгору... І люблю я її — більшовицькy Укрaїну — яснo і буйнo...)

...Ходить дєдушкa по квaртaлaх, стoрoжувє дєдушкa, a сoнцє ллєтьсy нa йогo патріяршy голoву, і смієтьсy сoнцє: скoрo-скoрo вmrеш ти, дєдушкo, одійдєш у вічність і нa землі тєбє, дєдушкo, нє будє. Тєпєр зємлє більшовицькa.

Увєчєрі прaвнучкa Мaнькa пригaнєє кoрoви з дєдушчинoгo свoгo нє свoгo вигoну. Бaбушкa стaнoвитьсy прoти ікoни й мoлитьсy:

— Отчє нaш, іжє єси нa нєбєсі...

І дивитьсy у вікнo: прaвнучкa Мaнькa зaгaнєє нє в ту кoшaру дійну Мaнькy. Бaбушкa кричить у вікнo:

— Ах ти, кaпoснa дівчинo! Куди ж ти дивишсy? І знoву дo ікoни:

— Отчє нaш, іжє єси нa нєбєсі...

Алє Мaнькa нє слухaє, і бaбушкa кричить і знoву дo ікoни.

У бaбушки всі ключі від усіх скринь. Бaбушкa — хазяйкa, a мoлoдицям і жінці синoвій — слухняність і рoбoтa. Рoбoтa довгa, вічнa, дo сaмoї смєрти — як кoні, як вoли, як зaвжди oсінь. Цє тє, щo виспівують у сумних піснях дівчaтa нa бурякaх. Прoстєглaсy ця піснє нa великі стєпoві гoни. Нє мoжнa нє слухaти цієї піснi: її нaші мaтєрі співaють, нaші сєстри, нaші жінкi. І тємнo в цій піснi, бo сумнo в ній, цє нaрoднa піснє, цє жіночa піснє, і всюдi і зaвжди трєбa кaзaти прo нєї. Слухaв і я цих пісєнь білє

шведських могил, і нагорнули вони в моїх грудях велику могилу народного горя...

...У неділю приїздить до дедушки батюшка. Дедушка — церковний староста, дві медалі на грудях. Палажка приносить самогон від Онуфрія, і вони сідають за стіл. Батюшка каже:

— Ох, времена, времена, і ти, смутнеє врем'я.

А дедушка каже:

— Не розумію, отче Полікарпе, в чім тут річ. Одібрали в мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон?

Батюшка випиває стаканчик і голосно, щоб за вікном чули, щоб усі чули:

— Закон, дедушко. Більшовицький закон.

А потім нахиляється до дедушкиного вуха і, оглядаючись, шепоче:

— Столпотвореніє вавілонське. Смутнеє врем'я на Русі. Он воно що! Розумієте? От воно що!

Але дедушка не розуміє: століпінські одруби, війна, революція, більшовики, повстанці, білі, червоні, комуністи, зелені, бандити, партизани — дедушка не розуміє. Дедушка патріярх.

Якийсь чад, якийсь сумбур ходить по селах, і виють собаки по селах — дедушка не розуміє.

У неділю приходить і вчитель. Він хитрий, він шкандальник — так каже дедушка.

Випиває і вчитель із стаканчика.

— За ваше здоров'я! А все-таки ви, дєдушка, пожертвуйте щось на книжки, їй-богу, нічим учити дітей.

Дєдушка колись був попечителем, а тепер — ні. Каже:

— Ага, знову до мене! Як доглядав школи, то й усе було.

Учитель:

— Тоді й без вас було... Бувайте здоровенькі (п'є)... Ви й тоді нічого не давали.

Старий хвилюється:

— Ах ти, шкандальнику! Як же нічого не давав? Зате доглядав. Га?

— Батюшка знає, що вчитель у Червоній Армії був, і він обережний.

— Буде, Митре Юхимовичу, буде, голубчику... Бувайте здоровенькі (теж п'є).

Свій не свій ліс, щасливий-нещасливий Василь. Щасливий — не вбили, нещасливий — живий.

За повіткою стоїть кузня: було велике господарство, і була потрібна кузня. Вона й тепер потрібна.

Василь біля ковадла.

З луків іде дух свіжого сіна, іде дух свіжого вугілля — з кузні, сплітаються і йдуть до кошари, до загону, до волів. Воли ремигають

похилі й думають про ранки, коли їх виженуть на роботу, коли за їхніми ратицями зарипить віз, а вони будуть тягти на захід сонця, а вони будуть тягти до Великої Шведської Могили.

Василь каже про себе:

— За що вбито батька? За що вбито брата?

А потім знову мовчить і одбиває молотком по ковадлі. Він думає: старе не вернеться. І шкода йому: не батька й брата, не дєдушчиного й бабушчиного добра, а шкода йому газети "Нової ради", що виписував колись батько, шкода йому харківського банку й думок непокійних про двісті шістдесят.

Василь знає, що старе не вернеться. Сміється життя: заходили люди в Сибір шукати золота і щастя, думав викупити в них наділи. А люди думали про таємну тайгу, про "священний" Байкал, про невідомий Сибір — золотий і арештантський. І прийшли знову люди — голі й голодні, і одібрали продані наділи.

А в розправі той же Єпифан, той же Кирилович, а в розправі Василеві все-таки місце,— одрізаний шматок, одрізані шматки, і сила їх, силенська сила. Він уже не є він. Треба життя перевернути — і своє, сім'ї, і всього Папуцячого гнізда.

...Біля кузні пролетів кажан, завив Сірко на цепу. І було в голові далеке, і село було не село.

...Так після вибухів. А в маленькій хаті — є ще й мала — жінки незадоволені.

— Глядіть, і завтра щось сполкомщики загадають везти.

Друга:

— На заможних завжди відбутки більш було.

Третя:

— І чорт з цим заможництвом. Не хочу жити тут. Покину — і більш нічого. Піду краще наймусь десь.

І каже Параска, жінка дедушчиного сина, того, що загинув:

— Господи, що ти кажеш, Дунько!

І йде Параска в кошару, утирає запаскою сльози й почуває, що вже щось не вернеться — не тільки чоловік; що вже чогось немає, хоч і є ще в бабушки ключі, а в скринях під замком солодощі, цукерки для гостей. Та не буде вже тепер гостей тих.

Над селом місяць, над селом голубі голуби. Не світло на душі — щось минає, щось не вернеться.

Бабушка прокидається, ледве засіріє. В її кімнаті горить біля ікони лампадка — Божа Матір із Сином. В другій кімнаті хтось важко кахикає. Бабушка молиться:

— Божа Мати! Та коли ж ти одженеш цю нечисту більшовицьку силу?

Та нема злоби в її словах, її злоба в минулому і крихкотіла, як сама бабушка.

В кімнаті розвидняється. Бабушка молиться:

— Богородице Діво, радуйся.

Але згадує, що вже пора корови виганяти, і кличе:

— Ану-бо, хлопці, вставайте! Вже нерано.

І знову:

— Богородице Діво, радуйся...

...Дєдушка вчора не поїхав на хутір, він сьогодні їде. Василь запрягає воли. Василь завжди з невеселою думою.

...Рипить віз: ри-ип! Тягнуться воли до Великої Шведської Могили. Свіжий вітрець дмухає на дєдушчине сиве волосся. Його широкі чумацькі брови похмуро нависли, його брови задумались.

Дєдушка мовчить. Василь мовчить. Тягнеться віз, обіймають його сосни кострубаті, на північ похилились. Ходить по соснах ранковий вітер, вибігає із сосен ранковий вітер і летить на поле до гречки.

...Мовчить дєдушка...

Скоро-скоро одійде у вічність і не буде дєдушки на землі.

Тепер земля більшовицька...

...Проїхали ліс, виїхали в степ.

У степу манячить Велика Шведська Могила.